

RAMŪNAS ČIČELIS

Dialogas su hermeneutikos tradicija

Aušra Jurgutienė, *Literatūros suvokimo menas: Hermeneutikos tradicija*,
Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, 464 p.
ISBN 978-609-425-107-8

Literatūrologė Aušra Jurgutienė knygos *Literatūros suvokimo menas: Hermeneutikos tradicija* įvade rašo, kad iš pradžių ketino hermeneutikos principus atskleisti sinchroninio pobūdžio tyrimu, tačiau vėliau teko šio sumanymo atsisakyti ir rašyti veikalą, kuriame nagrinėjama hermeneutikos istorija. Knygos pavadinimo paantraštėje sąmoningai vartojamas žodis „tradicija“, o ne „istorija“: taip akcentuojama, kad istorinės įžvalgos tekste nuolat derinamos su šių dienų hermeneutikai, filologijai ir humanistikai aktualių klausimų analize. Istorija yra tradicija tiek, kiek ji svarbi šiandienėms literatūros interpretacijoms ir jų konceptualizavimui.

Monografijoje istorinė analizė yra probleminė, nes atskleidžiama postmoderniosios istorijos pasakojimo būdu. Jurgutienės knyga pagrįsta postmodernybės istorijos konstravimo principais, nes svarbiausi hermeneutikos autorių darbai paradoksaliai nėra vertinami kaip monumentalūs. *Literatūros suvokimo menas: Hermeneutikos tradicija* nėra paminklas įtakingiausiems hermeneutikos tekstams, nes kiekvieno poskyrio pabaigoje į aptarto autoriaus tekstus pažvelgiama kritiškai – knygą autorė komponuoja ne vien kaip savo dialogą su hermeneutikos tradicija, o ir kaip aptariamų autorių polilogą. *Literatūros suvokimo menas: Hermeneutikos tradicija* byloja, kad istoriją kuria įtakingi tekstai, kurių autorystė svarbi ir dėl hermeneutikos didesnio dėmesio interpretuojančiam literatūrą asmeniui.

Modernybės istorijai būdinga traktuotė, kad praeitis, dabartis ir ateitis reiškia vienybę, vedančią pažangos link, o istorija vystosi kaip procesas ir struktūra. Jurgutienės knygoje netiesiogiai teigiama, kad hermeneutikos tradicija vystėsi progresyviai (daugelį vidinių teorinių prieštaravimų įveikė XX a. 7–8-uoju dešimtmečiais), tačiau naujausioji Stanley'o Fisho Skaitytojo atsako teorija, pasak

autorės, postmoderniai sujaukia istorinės pažangos principą ir įteisina postmoderniąsias išsiskaidžiusias istorijas, atmetančias bet kurios ideologijos įtaką. Monografija kaip istorinės analizės tekstas postmoderni ir tuo, kad joje svarbesnis ne aptariamų teorijų loginis priežastingumas, o pertrūkiai, įvairių hermeneutinio mąstymo tendencijų raida.

Monografiją sudaro dvi dalys: pirmoji skirta hermeneutikos iki XX a. problemoms, o antroje gilinamasi į literatūrinės hermeneutikos raidą XX a.

Jau nuo pirmųjų knygos puslapių aiškėja, kad hermeneutika – pirmiau filosofinio nei filologinio santykio su tekstu ir pasauliu būdas. Monografija pradeda skyriumi apie literatūros suvokimo meno ištakas, kurios glūdi, visų pirma, antikiniame mite apie Hermį kaip tą, kuris žmonėms praneša dievų valią, tarpininkauja ir išaiškina aukštesnės jėgos žinią. Vėliau knygos autorė analizuoja Platono, Aristotelio, Renesanso ir Apšvietos hermeneutikos idėjas, atskleisdama, kaip hermeneutika, buvusi labiau teologinio mąstymo įrankis, virto filologinio santykio su tekstu instrumentu.

Antrajame pirmosios dalies skyriuje „Modernybės hermeneutika ir literatūrologija“ autorė analizuoja Friedricho Schleiermacherio ir Wilhelmo Dilthey'aus idėjas, kurios įtvirtino hermeneutiką kaip atskirą literatūrologijos discipliną, tiesa, dar gana stipriai orientuotą į referentinės kritikos principus, tačiau jau po truputį nusigręžiančią nuo pozityvistinės literatūros teksto analizės principų. Jurgutienė apibūdina Schleiermacherį kaip moderniosios literatūrinės hermeneutikos pradininką, kuris išplėtė hermeneutiką nuo neiškių teksto vietų aiškinimo būdo iki universalaus metodo. Pirminį kūrinio skaitymo patyrimą Schleiermacheris derino su kūrinio tekstiniais įrodymais, turinčiais patvirtinti, jog skaitymas – tai teksto gyvybės žadinimas. Žmogus ir kūrinys šiam teoretikui, skirtingai nei pozityvistams, yra begaliniai ir neišaiškinami.

Pirmoji knygos dalis baigiama skyriumi apie antimetodinį suvokimą filosofinėje hermeneutikoje: autorė detalčiai nagrinėja Martino Heideggerio teiginius, kurių pagrindinis yra tas, kad prieš literatūrologinę teksto analizę (ji atsako į klausimą, kaip sukurtas tekstas) pirmiausia kyla ontologijos problemos (jas sprendžiant, bandoma atsakyti į klausimą, kas yra būtis ir tekstas). Heideggeriui būtis yra laikas, kuris nesibaigia, todėl pamatinė ontologija – bandymas atsakyti į klausimą, kas yra, – niekada nepabaigiama. Pasak Jurgutienės, esminis Heideggerio hermeneutikos teiginys yra tas, kad būties ir pasaulio nėra be žmogaus sąmonės, todėl literatūros kūrinio skaitymas yra nuolatinis skaitytojo pokalbis

su knyga. Skaitytojo santykis su literatūros tekstu yra ne objektyvistinis, o tik interpretacinis. Heideggeris hermeneutikos tradicijoje įtvirtino esminę nuostatą, jog literatūros suvokimas yra ne pažinimo, o būties būdas.

Monografijoje aprašomos Hanso Georgo Gadamerio idėjos rodo, kad jam svarbiausias yra filosofinės hermeneutikos ryšys su tikrove kaip simboliu, kuris patiriamas ir interpretuojamas žaidžiant. Be to, Gadameris teigė, kad skaitytojo santykis su literatūros kūriniu vyksta per pokalbį: kalbamasi ne su rašytoju, o su tekstu. Pokalbis yra ne autoriaus ir skaitytojo sąveika, o pastarojo santykis su pasauliu, kuriuo būtis skleidžiasi per kalbą. Būtent per ją veriasi daiktai, kalba yra tarpininkas tarp žmogaus ir pasaulio. Monografijos autorė, sutelkdama dėmesį į simbolio sąvoką, teigia, jog Gadameriui žodis perkuria pasaulį, todėl simbolis yra pirmiausia žodinis. Pasaulis, žmogui pasirodantis kaip žodinis simbolis, perėjęs per žmogaus interpretaciją, tampa būties fenomenu. Kalba yra dialoginis reiškinys, kuris žmogui – ne įrankis, o dovana, leidžianti interpretuoti pasaulį.

Paulio Ricoeuro hermeneutinis mąstymas susijęs su istoriškai viena kitai oponavusių teorijų priešybių sutaikymu: „Ricoeuras siekė nustatyti, kur susitinka priešingiausi dalykai: kalba ir kalbėjimas, struktūra ir istorija, susitarimas ir kūrybiškumas, objektyvumas ir subjektyvumas, faktas ir jo vertinimas, aiškėjimas ir supratimas, atsitolinimas ir priartėjimas, abejonė ir tikėjimas“ (p. 171). Šias priešybes, panašiai kaip ir Gadamerio filosofijoje, sutaiko simbolių interpretacija. Ricoeuras Karlo Marxo, Friedricho Nietzsche's ir Sigmundo Freud'o idėjas vienas pirmųjų apibendrintai pavadino „įtarumo hermeneutika“, kuri vystėsi visą XX a. (ypač psichoanalizė), nuolat ryškėjant, kad tekstas slepiasi nuo suvokėjo, literatūros kūrinys nėra tai, kuo kritikas turėtų besąlygiškai patikėti.

Monografijos antrosios dalies pirmajame skyriuje „XX amžiaus literatūros hermeneutika“ autorė detalai atskleidžia, kaip referentinė pozityvistinė XIX a. literatūros kritika ir XIX–XX a. sandūros filosofinė hermeneutika (amžininkai priekaištavo dėl jos nutolimo nuo literatūrologijos) virto interpretacine literatūros hermeneutika. Pozityvistinei kritikai buvo būdinga tai, kad literatūros teksto skaitytojas buvo verčiamas ieškoti kūrinyje paslėptos objektinės prasmės. Tarta, kad prasmė yra užkoduota, todėl ne kiekvienas ją gali dešifruoti, užkoduotos prasmės buvimas XIX a. vadintas pagrindine literatūros teksto kaip meno kūrinio sąlyga. Prasmė yra ir gyvenimo tiesų rinkinys, ji gali būti filosofinė, idėjinė ir kt. Pozityvistinei literatūros kritikai prasmė egzistuoja atskirai nuo teksto, tekstas ją tik apgaubia ir išreiškia. Menas pozityvistams ir iš dalies

Dilthey'ui – objektyvi gyvenimo išraiška. Kritikas yra tarpininkas tarp meno kūrinio ir suvokėjo. Literatūros teksto autorius sąmoningai slepia jo prasmę, o kritikas ją išslaptina, todėl prasmė pozityvistinei literatūros kritikai yra daiktas, kurį išėmus iš kūrinio literatūros nebelieka. Pozityvisto santykis su literatūros tekstu yra konvencionalus, archeologiškas; kūrinio prasmės pozityvistui – griežtai apibrėžtos ir baigtinės, todėl klasika netenka atsinaujinimo galios, nes senų tekstų prasmės jau paaiškintos. Jei kūrinys nepasiduoda pozityvistiniam prasmės šablonui, kanonui – jis bevertis. Pozityvistinė literatūros kritika iš skaitytojo reikalauja atsitraukti nuo kūrinio.

XX a. hermeneutinės Ženevos, Ciuricho, Konstancos ir Jungtinių Amerikos Valstijų Skaitytojo atsako mokyklos teigė radikalų hermeneutikos posūkį į skaitytoją ir literatūros teksto interpretaciją, o ne referentinį prasmės dekodavimą. Georges'ui Poulet, Emiliui Staigeriui, Wolfgangui Iseriui, Hansui Robertui Jaussui ir Stanley'ui Fishui (jie buvo pagrindiniai XX a. vidurio ir antrosios pusės hermeneutikos teorijos autoriai) interpretuojamo kūrinio žodžiai ir vaizdai yra tai, ką turi patirti intelektualus ir kūrybiškas skaitytojas. Tik šio santykio metu ir randasi literatūros teksto prasmė. Fishas radikaliai tvirtino, kad literatūros kūrinio apskritai nėra, kol skaitytojas nepradedą jo skaityti. Ženevos, Ciuricho ir Konstancos mokyklų atstovai aktualizavo XX a. pradžios literatūrologinės hermeneutikos tendenciją, pagal kurią skaitytojas, interpretuodamas literatūros kūrinį, koreguoja savo išankstinę patirtį – lūkesčių horizontą. Interpretacinė literatūros hermeneutika atsikratė pozityvistinio konservatyvumo ir tapo liberali. Literatūros kūrinys imtas traktuoti kaip toks, kuris keičia jį suvokiančiojo gyvenimą. Ypatingai Iseriui tekstas yra nuoroda, kreipianti skaitytojo vaizduotę, todėl literatūros kūrinio prasmė yra iš teksto susikurtas vaizdinys. Iseriui užrašytas tekstas nesutampa su įsivaizduojamu tekstu. Literatūros kūrinio prasmė XX a. antrosios pusės literatūrologinės hermeneutikos teoretikams yra teksto poveikis, kurį skaitytojas turi patirti. Tai – įsitraukimo į kūrinį reikalaujantis interpretacijos kelias. Staigerio atliktą Eduardo Moerike's eilėraščio interpretaciją pristatanti monografijos autorė teigia, kad pagal Staigerį eilėraštis turi sujaudinti interpretuojantį skaitytoją ir interpretacija turi nestokoti moksliskumo – dėmesio eilėraščio vidinei struktūrai. Vis dėlto Staigeris neapsiriboja interpretuojamu tekstu ir į skaitymo procesą įtraukia savo patirtį. Jam rūpėjo interpretacijos įtikimumas, poezijos prasmės sklaida, lyginamoji interpretacija.

Kaip teigiama monografijoje, XX a. literatūrinė hermeneutika – ne tik antipozityvistinė, bet ir oponuojanti struktūralizmui. Dauguma hermeneutikos

teoretikų buvo gerai susipažinę su struktūralizmo pagrindais ir teorinėmis problemomis, todėl galėjo artikuliuotai diskutuoti su semiotikais Europoje ir Naujosios kritikos atstovais Jungtinėse Valstijose. Hermeneutikos teoretikai neigė subjekto ir objekto opoziciją, teksto pirmumą prieš skaitytoją, kalbinės literatūros kūrinio struktūros primatą – struktūralizmo pagrindus. Hermeneutika semiotikos ir Naujosios kritikos kontekste yra demokratiškas teorinis mąstymas, nes pripažįsta, kad ne visa, kas susiję su literatūros kūrinio interpretacija, yra aišku. Pasak Fisho ir jo kolegų, plėtojančių hermeneutiką įvairiomis kryptimis, visiškas skaitytojo instancijos ir teksto aiškumas neįmanomas – atsisakoma baigtinio racionalizavimo. Semiotikai, savo ruožtu, hermeneutiką vadina „impresionizmu“, kuris su moksliniu mąstymu neturįs nieko bendra.

Dar viena tendencija, kurią nuo XIX ir XX a. sandūros iki amžiaus vidurio įveikė hermeneutika, buvo literatūros kūrinio suvokimo psychologizavimas. Priešintasi emociniams kūrinio autoriaus intencijų, įsijautimo į literatūrą reikalavimams, kurie nebuvo nei hermeneutiniai, nei pozityvistiniai, nei struktūralistiniai. Psichologijai išsivysčius į psichoanalizę, konfrontacijos su hermeneutika nebeliko.

Monografija *Literatūros suvokimo menas: Hermeneutikos tradicija* itin vertinga dėl paskutiniojo skyriaus, kuriame Jurgutienė tiria hermeneutinės minties ir praktikos raidą XX a. lietuvių literatūros moksle: pradeda nuo tarpukario humanistinės kritikos analizės ir baigia paskutiniu ju amžiaus dešimtmečiu. Aptardama tarpukario lietuvių literatūrologijos raidą hermeneutikos link, autorė akcentuoja stiprius Vinco Mykolaičio-Putino ir Julijono Lindės-Dobilo ryšius su teoriniais Dilthey'aus teiginiais – jau tada, dar tik besiformuojančiame lietuvių literatūros moksle, antipozityvistinės nuostatos buvo ryškios. Minėtų dviejų autorių teorinis ir analitinis palikimas buvo labai reikšmingas sovietmečiu, kai literatūros kritika turėjo balansuoti tarp cenzūros ir laisvės. Vandos Zaborskaitės veikalai, artėjant Nepriklausomybei, vis labiau buvo susiję su minėtų XX a. vidurio ir antrosios pusės Vakarų Europos hermeneutikos teoretikų nuostatomis, pagal kurias sureikšminamas skaitytojo vaidmuo interpretuojant literatūros tekstą. Jurgutienė detalai atskleidžia ir Alberto Zalatoriaus fenomeną – neturėjęs beveik jokių tiesioginių kontaktų su tuometine literatūros kritikos mintimi Vakarų Europoje ir Jungtinėse Valstijose, kritikas pats intuityviai atrado daugelį hermeneutinio literatūros skaitymo principų, kai kada neišvengdamas teorinių svarstymų vidinių prieštaravimų.

Aptardama pagrindines teorines Juozo Girniaus ir lankininkų literatūros kritikos nuostatas, Jurgutienė fiksuoja filosofijos ir literatūros suartėjimą, lėmusį lietuvių egzilio posūkį prie filosofinės hermeneutikos. Itin įdomi yra Rimvydo Šilbajorio literatūros kritikos analizė, atskleidžianti šio mokslininko nuolatinį balansavimą ir įtampą tarp formalistinių, struktūralistinių teorijų pagrindo ir kliovimosi savo, kaip skaitytojo, individualiaja patirtimi. Šilbajoriui literatūra – šių dviejų istorinių priešybių junginys.

Monografijos *Literatūros suvokimo menas: Hermeneutikos tradicija* publikavimas beveik sutapo su Lietuvos mokslo premijos už hermeneutikos tyrimus skyrimu profesoriui Arūnui Sverdiolui, kurio teiginiais Jurgutienė knygoje ne kartą remiasi. Ir premija Sverdiolui, ir Jurgutienės knygos pasirodymas byloja, kad hermeneutika Lietuvoje tampa vis svarbesnė ir aktualesnė. Hermeneutikos teorinės prieigos ir hermeneutinės kritikos santykis su klasika yra reikšmingi, Lietuvoje vis išskylant naujų klasikos interpretacijų poreikiui ir minint literatūros klasikų gimimo metines (Maironio, Kristijono Donelaičio ir kt.). Hermeneutika šių dienų lietuvių literatūros kritikai reikšminga ir tuo, kad siekia grąžinti skaitytoją prie teksto ir atitraukti nuo nepabaigiamo rašymo. Kai dauguma tik rašo, hermeneutika kviečia skaityti. Apibendrindama monografiją Jurgutienė tvirtina, kad dėl literatūros hermeneutikos atviro pobūdžio jos teoriniai tyrimai neišvengiamai tęsis ir bus plėtojami. Kaip rodo monografijoje išnagrinėta tradicija, hermeneutika nuo pat senųjų laikų yra nuolatinės intelektinės įtampos laukas, kuriame visada buvo svarbiau klausti ir ieškoti atsakymų, nei tenkintis konservatyvia visažinio laikysena.